

אין אפשרות שהמעלה האלוהית הנבדלת של ישראל תתבטל מהם כיוון שהיא כפויה עליהם מאת ה'

אבל החיבור והצירוף שיש לישראל אל הקדוש ברוך הוא הוא מצד אחר (=נוסף), והוא (ה)חיבור מצד העילה (=הקב"ה) עצמה³⁶⁰. וחיבור שהוא מצד העילה - אין לדבר זה שהוא מצד העילה שינוי. כי מצד העילה אין שינוי, רק ההשתנות הוא מצד העלול, שהוא בעל שינוי. וזה מפני שאין לישראל דבר בעצמם עד שיהיה הסרה שייך בהם, רק השם יתברך בחר בהם, ודבר זה הוא מצד העילה³⁶¹.

ולכך: "ואנכי - לא אשכחך". כי השם יתברך אמר להם: "אנכי ה' אלוהיך" - וזהו מצד העילה, וזה אין שכחה לדבר שהוא מצד העילה.

וזה כי "אנכי" הוא מצד שהוא יתברך עילה להם, ובפרט עילה מחויבת (=כפויה, ללא אפשרות בחירה של ישראל), כמו שמוכיח הלשון שאמר "אנכי ה' אלוהיך אשר הוצאתיך מארץ מצרים".

וכבר הקשו כמה חכמים³⁶² כי לא נזכר כאן שום מצווה! רק היה לו לומר (אם רוצה לצוות על האמונה או על חובת קבלת עולו): "אנכי ה' אלוהיך אשר הוצאתיך מארץ מצרים,

הערות - ילמד עניים דרכו

360 בניגוד לצלם האלוהים שקיים בישראל, שבו הם דומים לקב"ה כמו בן שדומה לאביו, שזה תואר שמתואר הבן, יש בישראל דבר נוסף, והוא ששם ה' נקרא עליהם. דבר זה לא בא להם מצד עצמם, אלא מצד שכך יצר אותם ה'. ההשלכה שיש לזה היא שכל חטא וקלקול שיעשו - שם ה' נקרא עליהם, ואי אפשר להסירו מהם. וזו היתה תפילת משה בעגל, אחר שאמר לו ה' "הרף ממני ואשמידם" - אמר "ממני" - שלא יסתכל על הקשר שיש בין ה' לישראל שהוא מצד ה' (ששמו נקרא עליהם) רק על הקשר שיש מצידם (שצלם אלוהים בהם), ואז "ואשמידם". רמז לו שאם יעורר את הצד שהוא "ממני" - לא יוכל להשמידם. ועל זה התעורר משה וביקש: "למה יאמרו מצרים... היינו שייגרים מאובדנם חילול שמו, כי שמו נקרא עליהם. וכן אמר במרגלים: "ושמעו מצרים... כי אתה ה' בקרב העם הזה, אשר עין בעין נראה אתה ה' ועננך עומד עליהם... מבלתי יכולת ה'..."

361 עיין נצח ישראל פרק יא. המהר"ל מבאר שהקב"ה לא בחר בישראל בגלל מעשיהם הטובים, שלהם או של אבותיהם, אלא בחירת ה' בישראל היא עצם יצירתו אותם כישראל. ומצד זה לא שייכת הסרה לעצם מהותם. בחירה של בני אדם היא בין שני דברים קיימים, אבל הבחירה האלוהית היא עצם היצירה, שהוא יוצר אותם כפי שרצה, וליצירה האלוהית אין שינוי והסרה. בתפארת ישראל מוסיף המהר"ל שזו עניין "כפה עליהם ההר כגיגית", שאין אפשרות לעם ישראל מצד טבעם ועצמיותם לצאת מכך ששם ה' לא יקרא עליהם, כמו שאריה אינו יכול לבחור להיות דג.

362 הרמב"ן ב"תורת ה' תמימה" כתב שכן התקשו הנוצרים, ועיין שם שלגלג עליהם איך התקשו שמצד אחד הדיבר הראשון אינו מצווה ומצד שני צריכות להיות עשר מצוות בדברות. וביאר שדיבור אנכי הוא הקדמה למצוות, והיא האמונה שהתבררה ביציאת מצרים שיש בורא לעולם שמשגיח ומצווה ויכול, ואשר על כן: "לא יהיה לך" וכו' (וכעין זה דעת אור השם בהקדמתו לספר, וע"ש שביאר כיצד פירוש זה מסתדר עם הגמרא בסוף מכות). ובפירושו לתורה כתב שיש בדיבור "אנכי" מצווה והוא קבלת עול מלכות שמים, היינו לקחת את האמונה שהתבררה ביציאת מצרים למעשה לקיים מצוותיו. הרמב"ם בספר המצוות ביאר שזו מצוות עשה להאמין במציאות ה'. וכבר הקשה עליו

לכך אהיה לך לאלוהים". וכאן לא אמר דיבר ציווי כלל! עד שהרבה נבוכו בזה, ונתנו מספר אחר לעשרת הדברות, והוציאו "אנכי" מכלל עשרת הדברות, כמו שביארנו בחבור תפארת ישראל.

אבל עיקר פירוש זה, שאם אמר "אנכי ה' אלוהיך לכך אהיה לך לאלוהים", אם כן היה זה משמע (שמה) שהוא יתברך אלוה להם - תולה (=תלוי) בישראל (ברצונם), והיה זה מצד העלול, שהם מקבלים השם יתברך לאלוהים (ואין זה אמת, כנ"ל).

ואם כן, אי אפשר שיהיה סילוק לזה, (כי הוא) דבר שהוא מצד העילה, כי הוא יתברך עילה מחויבת לישראל, ודבר שהוא מצד העילה אין סילוק לזה כלל.

ולכך אמרו ישראל "נעשה ונשמע". ואילו אמרו: "נשמע ונעשה" - היה להם דעת עצמם (=שאדם ששומע ומבין ואז עושה, עושה מכוח הבנתו ורצונו ודעתו), כמו כל בריה שיש לו דעת עצמו. ולא היה להם דבר זה, רק כי (=אלא) הם היו נמשכים אחר השם יתברך - הוא העילה, והכל הוא מצד העילה, ולא מצד עצמם, וכאילו אינם דבר בעצמם³⁶³. ולפיכך הקדימו "נעשה" ל"נשמע", ולא היו תולים בדעת עצמם, רק כל אשר יגזור עליהם השם יתברך - יעשו, מבלי שיבחנו הדבר בדעתם, אם כן אין להם דעת עצמם. ודבר שאינו מציאות לעצמו, רק הוא תולה בו יתברך - לא שייך סילוק והסרה מאיתו³⁶⁴.

הערת - ילמד ענוים דרכו

אור השם בפתחה לספרו כיצד ניתן לצוות להאמין במצווה? (ובאמת כוננת הרמב"ם היא להעמיך בשכל ובידיעה את מה שמאמין).

אולם אף לא אחד מראשונים אלו לא ביאר את המשפט כפשוטו: קביעת עובדה, למעט המהר"ל. והנה חז"ל בגמרא בשבת אמרו שבזה נדמו ישראל למלאכים שנאמר עליהם: "עושי דברו לשמוע בקול דברו", ולא השוו אותם לשמש וירח שגם הם עושים רצון ה'. כי יש הבדל גדול ביניהם: כוחות הטבע עושים את רצון ה' כי כך טבעם. אבל המלאכים יכולים לעשות שלא כרצון ה', אלא שמקבלים עול מלכות שמים במוחלט, כמו עבד שמקבל מראש כל מה שמלכו יאמר לו, עוד לפני שקיבל ציווי מסוים. ובכך הוא ביטל את דעתו, וכוונתו שהוא יעשה מבלי לתלות את המעשה בדעת שלו. (ועל כן שייכת המלאכים בחירה, בבחינת "מכיר את בוראו ומורד בו". והיא הבחירה שבין אמת ושקר שהיתה לאדם הראשון קודם החטא שלא היו בו יצרים, ושתהיה לאחר שה' ימול את עורלת לבבנו [עיין רמב"ן לדברים ל, ו. ודע שיש ארבע מדרגות ברצון: רצון כדחף יצרי (כמו שיש בבהמות, וכמו שאדם אומר: אני רוצה לאכול); רצון כבחירה מוסרית בין טוב לרע (שהוא המדרגה המדוברת בספרי הנביאים בשית אלפי שנה); רצון כבחירה שבין האמת והשקר (הוא הרצון המופיע במלאכים ולעתיד לבוא בימות המשיח); רצון יוצר שבורא עולמות (רצון שמופיע בנשמות ישראל, "וְתִגְוֹר אוֹמְרֵי יְיָ לְךָ"). יש גם רצון חמישי, אך הוא נעלה מאיתנו ואין לנו תפיסה בו כלל.] עם ישראל אמרו נעשה ונשמע, כי הגיעו במעמד הר סיני להכרה שאכן בשורשם אין הם יכולים כלל לצאת מעשיית רצון ה'.

364 האם אמרו "נעשה ונשמע" בכפייה או ברצון? על פי המהר"ל, בהכרתם במעמד הר סיני שאין הם יכולים לצאת מהרצון האלוהי, והם כפויים ששמו יקרא עליהם - קיבלו עול מלכות ואמרו שהם יעשו כל מה שיצווה.

נמצא שבאמת אין משמעות להקרבת הקרבנות עצמה שהקריבו תחת ההר, אלא רק מצד שהקב"ה ציווה וחייב אותם להקריבם, והם מחויבים בזה כגזרת מלך, ומצד זה יש למצווה מעלה נצחית.

וזה שאמר: "ואנכי לא אשכחך". פירוש, אף על גב שיש הסרה וסילוק, אף שהם בנים נחשבים, כמו שאמרנו (=גם אלה תשכחנה), מכל מקום מצד העילה - הוא השם יתברך, ואינם מיוחדים לעצמם, אין להם הסרה, והיינו "ואנכי לא אשכחך".

³⁶⁵ כי זה מה שנקראו ישראל "בנים" להשם יתברך, דבר זה מצד המקבל שנקראו (הם) "בנים" (=תואר שלהם), ואין זה מצד העילה, ולדבר זה יש לו הסרה וסילוק. אבל "ואנכי" - שהוא יתברך אלוהיך (=תואר כלפיו, לזה אין סילוק כי זה מצד הנותן ולא תלוי במקבל כלל). וזה שאמר: "אנכי ה' אלוהיך", כלומר שאני ה' אלוהיך, ואין תולה בכס, רק כי כך מחויב מן השם יתברך שהוא העילה, ומן השם יתברך שהוא העילה מחויב שאני אלוהיך. והדבר שהוא מחויב - אין לו שינוי, ותקבלו אותי לאלוה, כאשר דבר זה מחויב על כל פנים³⁶⁶. ולפיכך "ואנכי לא אשכחך", כי דבר זה הוא מצד העילה.

³⁶⁷ והנה התבאר בדבר זה חכמי יוון, מה שרצו בזה שאמרו: "כתבו על קרן השור שאין לכם חלק באלוהי ישראל". כי אמרו מצד שישראל עשו את העגל מיד שהוציא אותם ממצרים, אם כן מורה שאין להם חס ושלום חלק באלוהי ישראל. כי הדבר שהוא בעצם - הוא ראשונה, והעגל היה ראשון. וזהו מה שאמרו "כתבו על קרן השור", לא אמרו "כתבו על נייר", כי הקרן הוא מן השור עצמו, ורוצה לומר שעשו העגל, והחטא זה דבר עצמי להם, ולא דבר מקרה, ולכך אין להם חלק באלוהי ישראל.

ואין לך דבר שהוא קשה יותר מן הקרן, ואמרו כי דבר זה יש להם לישראל, מצד קושי עורפם שיש בהם, וקושי עורפם בוודאי מצד עצמם, לכך העגל הוא מצד עצמם. כמו שאמר השם יתברך במעשה עגל (שמות לב, ט; דברים ט, יד): "רְאִיתִי אֶת הָעָם הַזֶּה וְהִנֵּה עִם קֶשֶׁה עֲרָף הוּא. הֲרַף מִמֶּנִּי וּגְוִי".

כך אמרו היוונים, ולא הבינו התשובה על זה, שאמר הכתוב: "ואנכי לא אשכחך".

הערות - ילמד ענוים דרכו

ומצד זה - גם חטא העגל שנעשה אחר כך אינו יכול לפגוע במעלה זו, כי אין זה בגזרת המלך ולכן יש לזה הסרה.

וזה מה שביאר המהר"ל בתפארת ישראל, שאפשר שחכמות הטבע יש בהן חכמה נפלאה מעבר למצווה כזאת או אחרת, אבל כוח המצווה אינו במעשה המצווה ופעולתה המעשית, אלא בכך שהיא נעשית בגזרת מלך, מפני שהוא מצווה על ידו, וזה כוחה של מצווה שלמעלה מכל חכמה אנושית. ³⁶⁵ המהר"ל חוזר כאן להראות את ההבחנה בין שתי המעלות (מעלת הקרבת הקרבנות ומעלת "אנכי ה' אלוהיך") כפי שהיא נגלית מהשם "בנים" ומהמילה "אנכי".

³⁶⁶ לפי המהר"ל יש כאן מצווה אלא שהיא נובעת מההכרה שאין אפשרות לצאת מהקשר הזה. כלומר: מתוך ההכרה שלבסוף יעשה רק רצון ה', אין לך אלא להתבטל לגמרי ולקבל את רצונו לכל מה שיאמר ויגזור, בבחינת "נעשה ונשמע".

³⁶⁷ כאן שב המהר"ל לבאר את המדרש שפתח בו ביחס למלכות יוון, שלחיוק טענתם שניתן לנתק את עם ישראל מהקב"ה הביאו את חטא העגל, שנעשה בתחילת בניין האומה.

וכל זה, מפני שרצו האומה הזאת לבטל מן ישראל מעלתם האלוהית העליונה שיש לישראל, ולכך גזרו עליהם לבטל מהם התורה אלוהית.

ואף כי גם מלכות הרביעית גזרו שמדות על ישראל בכמה וכמה דברים, אין זה דומה. כי מלכות רביעית לא היו עושים זה בשביל שאמרו "לנו המעלה העליונה האלוהית", כמו שהיו אומרים היוונים, רק שהיו רוצים לכלותם כאשר לא היו עושים את אשר גוזרים עליהם, והיו רוצים להרוג אותם, לכך גזרו עליהם גזרות ושמדות. וזה היה עיקר כוונתם של מלכות רביעית, שכל כוונתם ההריגה, כמו שיתבאר (לקמן). אבל היוונים לא היה כוונתם בשביל לכלותם, רק היו אומרים כי אין לכם חלק בו יתברך, רק כי לנו הוא המעלה האלוהית.

שאלות מנחות:

- ✦ מדוע כל מי שכופר בבחירת ישראל ומעלתם הוא כופר בה'?
- ✦ לפי המהר"ל, הדיבר "אנכי ה' אלוהיך" הוא קביעת עובדה או מצווה? ואם יש מצווה - מהי?
- ✦ האם כשישראל אמרו "נעשה ונשמע", קבלת העול היתה מוכרחת עליהם או בבחירתם?
- ✦ לפי זה, כשישראל הקריבו קרבנות בהר, מתוך תודעה שאין להם אפשרות לצאת מהבחירה האלוהית שבחרה בהם, גם אם יחטאו אחר כך, האם במבט זה חטא העגל יכול לבטל את הקרבנות שהקריבו?